

הציונות היא תנועה רפורמית

ספרו של ניקולא יוזגוף־אורבך מנסה להסביר באופן סוציולוגי כיצד נהפכה הרפורמיות מתנועה מושמצת ליקירת הקונסנזוס הישראלי. אלא שהוא לא הלך מספיק רחוק עם מסקנותיו על "הרנסנס הרפורמי" שמושך אליו המוני חילונים

יהודה שנהב

התנועה הרפורמית בישראל, ספרו של ד"ר ניקולא יוזגוף־אורבך, משרטט את גלגוליה של התנועה החל מן הרפורמציה של יהדות גרמניה בתקופת ההשכלה, דרך התפשטותה בארצות הברית עם גלי ההגירה מאירופה בתחילת המאה ה-20 ועד להשתלבותה במדינת ישראל בעשורים האחרונים. על פי נתוני האיגוד העולמי ליהדות מתקדמת (WUPJ), כרבע מיהודי העולם משתייכים כיום לתנועה הרפורמית, 80% מהם חיים בארצות הברית והם מהווים 35%-40% מכלל היהודים שם. בישראל רק כ-60 אלף יהודים המשתייכים לתנועה הרפורמית והם 1% בלבד מהיהודים בישראל. המספרים הועומים הללו מעלים תהיות בנוגע למסקנה שאליה מגיע המחבר: אנחנו בעיצומו של "רנסנס רפורמי" והתנועה הרפורמית, שנתפשה עד לפני שני עשורים כשולית ומוקצה, הולכת ותופסת מקום מרכזי בלב הקונסנזוס הישראלי. כיצד עור שם המחבר את הקפיצה הקוונטית הזאת? כיצד ניתן להגיע למסקנה כל כך גורפת בהינתן שיעורי ההצלחה הקטנים יחסית של התנועה בישראל?

הספר מצמצם את הדיון ל"תנועה הרפורמית" במשמעותה הכ"בוליה: הארגון שהפך ברכות הימים ל"תנועה ליהדות מתקדמת", תאגיד עולמי שמגלגל הון ופורש רשת בינלאומית של חברים שהם הגרעין הקשה שלו. שינוי השם "יהדות רפורמית" ל"יהדות מתקדמת" לא היה תמים והוא נבחר כמו שכותב יוזגוף־אורבך, למען "הצנעת עברה" (עמוד 41). בעברה נחשבה התנועה לזרם שמוזהה עם הבורגנות היהודית המנוונת, לפעמים האנטי־ציונית, ונדרש היה לגרד את שכבות הטינה אליה מציבורים רבים, בעיקר מחרדים ("להגביל את מרחב המחיה שלהם בישראל", "טל" פי הרפורמים בחומות ירושלים", "ראויים לסקילה", "סוג נוסף של התבוללות", "תקיעת סכין בגב העם היהודי" וכיוצא באלה). אני מסכים עם המסקנה של המחבר, אולם לא בשל הסיבות שהוא מונה. כדי להבין את המעבר משוליות גמורה למה שנדרש מה כתקופת "רנסנס" יש לעמוד על הפער שבין התנועה הרפורמית כארגון פורמלי ובין המחשבה הרפורמית בכללותה. רפורמ"ציה התרחשה בכל התנועות היהודיות של העת החדשה במערב: היהודים הוויקטוריאנים, היהודים בני דת משה, היהודים הפרוגרסיבים או היהודים הקונסרבטיבים שהתמקמו כזרם דתי בין האור־תודוקסיה לרפורמה. ראשיתה של הרפורמציה ביהדות בתהליך שעברו יהודי אירופה אל מול משבר החילון ושאלת האזרחות באירופה. בעיית היהודים לא הייתה רק תיאולוגית וגזעית, אלא גם אזרחית, ביוקרטיה ומרחבית, בהיותה של היהדות דת ציבורית. מרקס ניסח את הדיאגנוזה לבעיית היהודים בצורה מהדוקת: "היהדות, כמו הנצרות, תיאלץ להתקיים בצורה פרטית. התחום המוקצה לדת במדינה הנוצרית הוא תחום הפרט". הפתרון של משה מנדלסון, שכונה "לותר היהודי", לבעיית היהודים — "היה יהודי בניתך ואדם בצאתך" — תאם את הרפורמציה הפרוטסטנטית של הפרטת הדת ו"הסרת הקסם" מן המרחב הציבורי והמדיני. בתורם, הרב שמואל הולדהיים והרב אברהם גייגר, שנמנו עם מבשרי הרפורמה המודרנית ביהדות, דחו את סמכות ההלכה וביקשו כמו לותר לחזור אל המקורות המקראיים.

היו מי שהציעו הקבלה מפורשת בין היהדות הרפורמית לנצרות הרפורמית, ואחד הבולטים שבהם, הרמן כהן, כתב: כמו שהפרוטסטנטיות השליכה מעל עצמה את עול המסורת הכנסייתית, כך גם היהדות השליכה מעל עצמה את העול המכבידי של ההלכה הרבנית. אם נרצה, הרפורמציה ביהדות היא המקבילה של הרפורמציה בנצרות: שתייהן נולדו כדי להתגושש עם ממסדים דתיים נוקשים ומאובנים ושתייהן דורשות "להסיר את הקסם" מן העורלם, בניסוחו של הסוציולוג מקס ובר.

לפי כללי המשחק הפרוטסטנטיים

ערב מלחמת העולם הראשונה, רוב יהודי גרמניה כבר הגדירו את עצמם רפורמים (כעיקר בדגם המתון של ליאו בק), אולם כפי שההיסטוריה לימדה אותנו, הדגם הרפורמי של אסימילציה נכשל בגרמניה ובשאר ארצות מערב אירופה ולא הביא לפתרון אמיתי ל"בעיית היהודים".

דווקא בארצות הברית נחלה הרפורמה הצלחה גדולה. ב-1904 ביקר מקס ובר בארצות הברית כדי למצוא תימוכין נוספים לתזה שלו על "האתיקה הפרוטסטנטית ורוח הקפיטליזם", ותיאר בהתפעלות את הויקה החזקה בין היהודים ובין מה שכינה "הרוח האנגלו־סקסית", הפוריטנית והקלוויניסטית, שבתשתית התרבות הפוליטית בארצות הברית.

באותה עת קיבלו עליהם יהודים משפיעים את כללי המשחק הפרוטסטנטיים ונקטו עמדה חד־משמעית של הפרדה בין הספרה הפרטית לספרה הציבורית, למרות היותה של היהדות דת ציבורית שקשה להפריטה. למשל, שופטים יהודים כמו לואי ברנדייס ופליקס פרנקפורטר תמכו בפסקי דין שאסרו תפילה דתית בבתי ספר ציבוריים, כחלק מתפישת "חומת ההפרדה" של ג'פרסון. ובר אף הרחיק לכת ואמר שהגירה לא־רצונית הברית אפקטיבית יותר לפתרון בעיית היהודים מאשר האופציה הטריטוריאלית של הציונות (ועוד אחזור לכך בסוף הרשימה מכיוון שטענתו של ובר תעבור תפנית מרתקת).

רק לאחר מלחמת העולם השנייה שורטט קו חדש בארצות הברית בין הפרטי לציבורי, שאיפשר הסמלה דתית בציבור בלי לחדור למרחב המדיני. יש אף חוקרים שטוענים כי שינוי קו הגבול בין הפרטי לציבורי בארצות הברית נעשה בהשפעה יהודית. בשנות ה-70, למשל, נענתה דרישתו של הרבי מלובבינ' שחנוכייה תאיר כיכרות ציבוריות במקביל לעץ האשוח — ובאה לידי ביטוי במרחב הציבורי הלא־מדיני, שאפשר לכנותו הפרטיות. קצרה היריעה לתאר את ההיסטוריה של הדגמים הרפורמיים השונים, אולם הם מגוונים והציעו אפשרויות תיאולוגיות ומרחביות יצירתיות ל"בעיה היהודית".

מהסתגרות לאקטיביזם פוליטי

יוזגוף־אורבך אורז את הגיוון הרפורמי הרב בחבילה אחת ועוקב כנקודת פתיחה אחר תולדות הארגון הפורמלי, שנוסד לאחר ועידת לייפציג ב-1869 שבראשה עמדו הפילוסוף מוריץ לזרוס, הרב גייגר ופרנסים של הקהילות הליברליות בגרמניה עם נציגים מארצות אירופיות נוספות ומארצות הברית. חשוב לציין שלתנועה הרפורמית לא היה כל קשר עם היהודים שחיו בארצות ערב, וברוב המקרים הם לא שמעו עליה והיא לא שמעה עליהם.

נשות הכותל תוקעות בשופר, יולי 2018. התביעה לרפורמציה של היהדות בישראל מתקיימת בכל רובדי החברה צילום: הדס פרוש / פלאש 90

בהקשר המקומי, יוזגוף־אורבך מעגן את הגנאלוגיה של התנועה הרפורמית בעולי גרמניה שהגיעו בשנות ה-30, כונו "העולים הרפורמים" והקימו קהילות רפורמיות שכשלו בחיפה, תל אביב וירושלים. ב-1958 הוקמה "קהילת הראל" שמיזוג יהודים אנגלו־סקסים ויהודים גרמנים, אולם עד 1965 לא פעלו הקהילות הרפורמיות תחת מסגרת אחת.

ב-1970 נמוגו כמה קהילות "ליברליות" ו"פרוגרסיביות" תחת ארגון הגג "התנועה ליהדות מתקדמת", שם שאומץ, כאמור, כדי להתנער מן הדימוי השלילי של "הרפורמים" שווהו כנטע זר ולעתים אף כזרם דתי נוצרי. כאשר יצאה למאבקה הראשון לתיקון חוק הגיור באותה שנה, שמטבע הדברים עסק בשאלה "מיהו יהודי", עוררה התנועה הרפורמית את חמתו של הממסד הרבני. המחוקק לא קבע למי נתונה סמכות הגיור וכך פתח את הזירה לאקטיביזם פוליטי, שהתפשט בשנות ה-80 באמצעות "המכון לפלורליזם יהודי", שנהפך לזרוע המשפטית והתקשורתית של התנועה, ובמקביל היא הקימה עוד קהילות, הרחיבה את הנוכחות במערכת החינוך שלה ונאבקה על מקום במועצות הדתיות. היא גם פירסמה סידור תפילה מאוחד ומתוקנן בשם "עבודה שבלב", שבו משתמשים רוב הרבנים בתנועה. ואולם, היא נותרה אליטיסטית ופעלה באופן מופגן בקרב קבוצות בעלות השכלה גבוהה וגבתה דמי חבר גבוהים — שת־רמו עוד יותר לסגירות שלה.

יוזגוף־אורבך מתאר את החשש של מנהיגי התנועה מעימות עם האוכלוסייה המורחבת, שרובה ראתה בהם זרים. אני זוכר כנער כיצד סיפרו לנו שהרפורמים הם נוצרים. רק בשנות ה-80 הוסמך כו רבנים שאינם אנגלו־סקסים במוצאם, כדי שהציבור "לא יחוש

היא תנועה דתית (רעיון הדת הוא הבסיס המכונן שלה) והיא מהווה כוח מושך דווקא למי שמזדהים כחילונים. בעשורים האחרונים צמח סופרמרקט של תנועות אמונה וריכוך היהדות הממוסדת, יצורי כלאיים, תנועות התחדשות, תנועות בוטיק, מכללות ובתי מדרש חילוניים, קהילות לימוד או קהילות "חי לוגיות" של אמונה. ריבוי ופיצול אלה באים לידי ביטוי בגידול בשיעור האתיאיסטים שאינם רואים סתירה בין חילוניות ובין אמונה באלוהים, עלייה בשיעור המסורתיים וגידול במה שמכונה "דתי הרצף". מסקרים אחרונים מתברר כי 56% מהציבור החילוני בישראל השתתפו בריטואלים וטקסים שנוהלו באופן דומה על ידי רבנים לא־אורתודוקסים, ואלוהים הנפש לצרף את תנועות הרוחניות העכשוויות, המרוכזות בחיי הנפש ובחוויה הדתית ומייצרות מנעד עצום של אנרגיות רליגיוזיות שנחשבו להטרודוקסיות. משום כך, הטענה של גופים המתכנים "חילוניים" (למשל, הפורום החילוני) להדתה היא מגוחכת.

התביעה לרפורמציה של היהדות בישראל מתקיימת בכל הרבדים של החברה – במוסדות הציוניים, בפוליטיקת הזהויות, בכלכלה, בחברה האזרחית, בצבא ובמערכת החינוך. את התהליך מניעים לא רק מסורות ודגמים, אלא גם כלכלה פוליטית וגורמי הון. קרן פוזן, למשל, מקדמת מיזמים "חילוניים" בישראל במאות אלפי דולרים, ומעניקה מלגות לחוקרים בתחומים של יהדות חילונית בטענה ש"היהדות היא הרבה מעבר לדת".

הביקוש לפלטפורמה של התנועה הרפורמית גדל עם תהליכי ההפרטה של הכלכלה, והציונות מעניקה לה רשת ביטחון יהודית מינימלית, שמאפשרת להיות גם יהודי וגם

רוב היהודים בישראל מקיימים חיים רפורמיים, המבוססים על אמונה וסלקטיביות רבה בקיום המצוות. יוזגוף־אורבך מייחס את השינוי לישראלים ילידי הארץ, שמשתמשים בשירותי התנועה ומוציאים אותה מן המרתפים היישר אל לב הקונסנזוס

חילוני־רפורמי, כלומר – להתנגד לסמכות הרבנית ולשמור על אמונה יהודית במינוחים שונים. בעוד היהודי האמריקאי הממוצע מצטרף לתנועה הרפורמית כדי לאשרר את זהותו היהודית, הישראלי הממוצע נהנה מהמנגנון האדיר של שימור זהותו היהודית על ידי המדינה ואינו נוקק לתנועה הרפורמית כדי להרגיש יהודי.

כאן ניתן לעמוד על הפרדוקס: הרפורמציה במערב אירופה וכ־צפון אמריקה הותקפה בשל תופעת "ההתבוללות" שהביאה עמה. בישראל, הדגם הרפורמי אינו מאיים על אחדות הקהילה, משום שהוא עטוף ברשת הביטחון של הציונות, שהיא בעצמה גרסה רפורמית של יהדות עם דת מרוכנת. כאשר הציעו מרטין בובר וחיים ויצמן, בקונגרס הציוני ה-11 ב-1913, להקים אוניברסיטה עברית בירושלים, טען מקס ובר כי היא תהפוך ל"תיאוקרטיה עי־רונית", בשל הדרישה לפולחן הציבורי בבית המקדש: "הציונים צריכים שיהיה להם מקדש וכומר גדול בירושלים, וכל דבר אחר יהיה בעל חשיבות משנית... הם יישארו עמי ארצות".

לאחר הצהרת בלפור חל שינוי ביחסם של הרפורמים לציונות, ורבנים החלו לבקר את המהלכים הבדלניים של הרפורמציה הרדיקלית. כאשר ביקש יוליוס סיימון ממקס ובר לאחר הצהרת בלפור לחתום על מנשר פרו־ציוני, הוא הבהיר לו כי היהדות שינתה את פניה וכי הרעיון הציוני שונה מן הגרסה התלמודית הקדומה של היהדות, שכן "הדת תהיה עניין פרטי". ובר לא השתכנע ביכולתה של היהדות להפריט את הדת לתחום הפרטי, לאור ההתנסות של היהודים בגרמניה. עם זאת, ספקנותו כלפי הציונות לא מנעה ממנו לחתום ב-1918 – יחד עם אחיו, הכלכלן והסוציולוג אלפרד ובר, הסוציולוג ורנר זומבארט ואחרים – על העצומה שתמכה בהתיישבות בארץ ישראל. הוא לא תיאר לעצמו שהמודל הפרוטסטנטי של הרפורמציה יתממש דווקא במדינת היהודים. ■

התנועה אינה מקבלת ביטוי בשיעורי ההשתתפות הפורמליים בה. ואולם, סקרים שנעשו בעשור האחרון מראים כי שיעור המזדהים עם הרפורמיות בישראל נמצא במגמת גידול. פי סקר הלמ"ס מ-2011, מספר המזדהים עם התנועה הרפורמית קפץ בשני העשורים האחרונים פי עשרה, מ-40 אלף לכ-450 אלף. לפי סקר של התנועה הרפורמית שהתפרסם אשתקד, קיימת עלייה דרמטית בשיעור החילונים בישראל המזדהים עם הרפורמים – 81% מקרב היהודים החילונים, גידול של 10% בהשוואה לסקר מ-2010. רבים שאינם חברים בתנועה הרפורמית מוצאים את צורכי הדת שלהם באפשרויות המודולריות והלא־מחייבות מבחינה הלכתית שהיא מציעה, שכן התנועה נהפכה ברבות הימים למפעל המשווק שירותי דת, חתונות וטקסי בר/בת מצווה ליהודים שתופשים את עצמם כחילונים. מסקר של מכון גוטמן וקרן אבי־חי (המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2011) עולה כי שיעורים גבוהים של מי שמגדירים עצמם חילונים "צורכים" טקסים יהודיים. למשל, 94% מייחסים חשיבות לברית מילה, 91% לטקס בר מצווה, 83% לטקס בת מצווה, 51% תומכים בנישואים אזרחיים וכדומה. רוב היהודים בישראל מקיימים – דה פקטו אם לא דה יורה – חיים רפורמיים, המבוססים על אמונה וסלקטיביות רבה בקיום המצוות. יוזגוף־אורבך מייחס את השינוי לישראלים ילידי הארץ, שאינם חברים רשומים בתנועה אבל משתמשים בשירותיה ומוציאים אותה מן המרתפים היישר אל לב הקונסנזוס של המרחבים הישראליים.

רשת ביטחון מטעם המדינה

נדמה לי שיוזגוף־אורבך לא הלך מספיק רחוק עם מסקנו־תיו. אין ספק שהיהדות הרפורמית (בהוראתה הרחבה) יושבת בנחות גדולה במרחבים רבים בישראל. התנועה הרפורמית

סלידה מהמבטא הור". לדברי יוזגוף־אורבך, ראשי התנועה חיפושו "בני דור שני ושלישי (של מזרחים, י"ש), שהנם תושבי הערים הגדולות ומהמבוססות, חילונים ומשכילים שאימצו את גיינוני תרבות המערב והשילו מעליהם את אורחות החיים המסורתיים שהביאו עמם הוריהם וסביבה מהגירה" (עמוד 154). ואכן, לימים "נכבשה" הפלטפורמה הביורוקרטית של התנועה, שנחשבה בעבר לבנה ואנגל־סקסית, על ידי יהודים חילונים ילידי הארץ, לרבות מזרחים ממעמד הביניים, נשים פמיניסטיות, קהילות להט"בים ועוד משתתפים מקבוצות בעלות הכנסה נמוכה יותר.

חלק מהשינוי הזה מיוחס לתנופה שקיבלה התנועה ב-2002, עם ההכרה ב"גיווי קפיצה" לצורך מרשם התושבים ועלייה מכוח חוק השבות. התנועה הרפורמית היתה שותפה מאז למאבקים חשובים כמו המאבקים על התפילה בכותל, למען הכרה בחתונות אזרחיות, תמיכה בוווגות חד־מיניים, תחבורה ציבורית בשבת והרחבת הסמכות להיתרי כשרות בבתי עסק.

הניתוח הארגוני מצביע על הצלחה מוגבלת, ודאי שלא כזו המצדיקה את מסקנתו של המחבר (המוצדקת כשלעצמה) על "רנסנס רפורמי". כדי להגיע למסקנה הזאת הוא נאלץ לזנוח את ההגדרה הארגונית המצמצמת ולעבור לעסוק במעטפת הסוציולוגית של התופעה, שכן האהדה שלה זוכה

התנועה הרפורמית בישראל

ניקולא יוזגוף־אורבך
עורכי הסדרה: יצחק בנימיני ועידן צבעוני.
הוצאת רסלינג, 240 עמודים, 82 שקלים